

## ПРОБЛЕМИ ЗОВНІШНЬОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ В УКРАЇНІ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ

*У статті автор досліджує проблеми трудової міграції серед українського населення, її вплив на працездатних громадян та висвітлення цієї тематики у ЗМІ. Сьогодні питання зовнішньої трудової міграції набуло масштабного виміру, однак інформація, яка подається в пресі, зазвичай, однобічна, а статистика, що надається офіційними урядовими організаціями, не відповідає реальному стану. Проте, незважаючи на прогалини, які має інформація про заробітчанство, в пресі відсутній аналіз цієї проблеми, тому виникає потреба розгляду питання як преса в Україні впливає на зовнішню трудову міграцію та яким чином протистойть цьому явищу.*

*Ключові слова: міграція, енциклопедія, преса, етика, національний простір.*

Міграція як явище виникло й розвивалося одночасно з людством. За різними оцінками сьогодні у світі нараховується від 150–175 млн осіб (понад 3 % населення світу), які проживають за межами країн свого походження.

Немає жодної держави у світі, яка б на різних етапах свого розвитку тією чи іншою мірою не була задіяна у світових міграційних процесах: чи то як країна-донор – постачальник трудових ресурсів, чи то як країна-реципієнт. Енциклопедія міграційних процесів у сучасному світі трактує міграцію трудових ресурсів як «переміщення кваліфікованої робочої сили та працездатного населення в національному або міждержавному просторі, внаслідок якого відбувається відплив чи приплив тих кадрів, що забезпечують своєю діяльністю галузі виробництва, культури, науки, техніки тощо», – далі зазначено: «Оскільки рівень життя в різних країнах різний, то трудова міграція була, є і буде постійним соціально-культурним явищем» [8, 153].

Сьогодні в Європі понад 7 % громадян офіційно працюють поза межами країн, громадянами яких вони є. За підрахунками Міжнародної організації праці, лише в Європі трудових мігрантів 26, 5 мільйонів. Отже, зовнішня трудова міграція стала звичайним явищем, яке відіграє важливу роль у саморегулюванні ринків праці. Водночас навколо феномену трудової міграції зосереджено багато міфів та стереотипів, які поширюють як недбалі дослідники та політичні сили у власних інтересах, так і ЗМІ, які використовують неналежним чином інформацію в галузі зовнішньої міграції [8, 154].

Україна із набуттям незалежності прийняла законодавчу базу, яка значно полегшила її громадянам виїзд закордон.

Верховна Рада України 21 січня 1994 р. ухвалила Закон «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України», суть якого полягає у гарантіях прав громадян на вільний виїзд за кордон і повернення на Батьківщину [10, 17].

Відкриття кордонів, забезпечення серед інших людських прав права на вільне пересування та вибір місця проживання стало для України одним з найважливіших здобутків незалежності, переконливою ознакою демократизації суспільного життя.

Своєю чергою країни, що обрали європейські цінності (Польща, Угорщина, Словаччина, Чехія, Румунія), прагнучи налагодити добросусідські відносини з новою незалежною державою, встановили цілковито ліберальний режим в'їзду громадян України на свою територію [6, 4].

Відповідно, з перших років незалежності України виникає починається зовнішня трудова міграція.

Згідно із Законом України «Про основні засади державної міграційної політики» **зовнішня трудова міграція** – це пересування особи з метою тимчасового працевлаштування, що супроводжується перетинанням державного кордону.

Якщо на початку 90-х років випадки виїзду закордон із метою працевлаштування були поодинокі, то сьогодні зовнішня міграція набуває глобального виміру.

Міграційна ситуація в Україні характеризується стабільною щорічною, починаючи з 1994 року, чисельною перевагою еміграції над імміграцією. Проте, незважаючи на таку ситуацію, до сьогодні в Україні відсутнє міграційне законодавство із стандартами Євросоюзу та загальновизнаними принципами й нормами міжнародного права, немає належної міграційної статистики, недостатня кількість комплексних наукових досліджень міграційних процесів із визначенням їхніх тенденцій і наслідків для всіх сфер суспільного життя.

Виїзд громадян України за кордон для тимчасового перебування з метою працевлаштування, навчання, здійснення підприємницької діяльності, лікування, відпочинку тощо характеризується певними особливостями:

- значним фактичним обсягом зовнішньої трудової міграції, що не збігається із статистичними даними;
- в основному стихійним характером зовнішньої трудової міграції, значним здійсненням її через комерційні посередницькі структури, які не забезпечують дотримання прав мігрантів;
- відсутністю в більшості трудових мігрантів належним чином оформлених документів на працевлаштування;
- масовими порушеннями прав трудових мігрантів;
- відсутністю договорів спрямованих на захист прав працівників-мігрантів з більшістю держав, в яких працюють трудові мігранти з України.

В українських офіційних та неофіційних джерелах, зокрема у ЗМІ, можна знайти різні оцінки кількості українських трудових мігрантів, які протягом останніх років виїхали з України. При цьому діапазон таких оцінок

коливається від 2 до 7 млн осіб. Це не дивує, адже вирахувати точно або хоча б приблизно кількість українських заробітчаних закордоном надзвичайно важко, зважаючи на переважно нелегальний характер їхнього перебування там та небажання ставати на облік.

За даними державної статистики, обсяги офіційно зареєстрованої трудової міграції постійно зростають: у 1996 р. вони становили 12 тис., у 1998 р. – 24 тис., у 2002 р. – 41 тис., у 2011 – 1 млн осіб.

За останніми даними, які у грудні 2011 року подало Міністерство соціальної політики України, за кордоном працює близько трьох мільйонів українців. Насправді точної кількості трудових мігрантів з України не знає ніхто.

Труднощі в таких оцінках також полягають ще й у тому, що кількість трудових мігрантів не є сталою величиною і значно коливається залежно від багатьох чинників, наприклад, від пори року. Водночас однією з причин цього є неефективність наявної системи обліку статистичної інформації у сфері трудової міграції, а також відсутність єдиного державного органу, відповідального за збирання такої інформації, узагальнення та аналіз.

Некерованість, стихійність процесу, відсутність достовірної інформації стосовно загальної чисельності та якісного складу громадян України, які працюють за кордоном, ускладнюють можливість оцінки масштабів зовнішньої трудової міграції та прогнозування її наслідків. Складність дослідження цього явища пов'язана з існуванням двох якісно різних площин: з одного боку, це легальна трудова міграція, яка є мало чисельною, з іншого – масова нелегальна трудова міграція. Кількість заробітчаних-нелегалів та легалізованих мігрантів визначається досить приблизно за різними методиками соціологічних опитувань та експертними оцінками на рівні МЗС, пілотними обстеженнями Міністерства праці та соціальної політики, громадських організацій [9, 2].

Незважаючи на статистичні дані, беззаперечний той факт, що сьогодні зовнішня трудова міграція населення України є масштабним, загальнодержавним явищем, яке потребує всебічного вивчення, аналізу, прогнозування та адекватної реакції держави через формування та реалізацію національної еміграційної та імміграційної політики [9, 1].

Сотні тисяч працездатних людей замість того, щоб реалізовувати свій потенціал на своїй батьківщині, змушені шукати щастя на чужині. Близько 15 % працездатних українців залишили рідний дім й мігрували: хтось – в Росію, хтось – до Європи. Фактично, трудовим мігрантом став кожен сьомий громадянин України.

Трудова зовнішня міграція є природною реакцією населення на негативні зміни в соціально-економічному житті суспільства в період структурних перетворень в економіці, за умови нерозвиненості та деформованості внутрішнього ринку праці, масового галузевого й регіонального безробіття.

Протягом останніх років в Україні спостерігається тенденція: доходи більшості верств населення не достатні для елементарного задоволення першочергових потреб. Ця тенденція вказує на наявність в державі значного

прошарку бідного населення. Так, за даними Міжнародної організації праці, близько 27–29 % українців перебуває за межею бідності [1, 3].

Причини трудової міграції мають майже виключно економічний характер. Сьогодні найпоширеніші способи заробітку пов'язані з перетином державного кордону. Проте, якщо на початку 90-х виїзди на заробітки за кордон зумовлювалися зупиненням підприємств, багатомісячними затримками з виплати заробітної платні, зростаючим безробіттям, то нині їхньою метою у більшості випадків є підвищення добробуту, вирішення житлового питання, фінансування навчання тощо.

На сучасному етапі можна виокремити внутрішні й зовнішні чинники, які зумовлюють трудову міграцію українців.

Основними внутрішніми, як загальнодержавними, так і регіональними чинниками є:

- довготривале безробіття та зниження попиту на окремі спеціальності в деяких регіонах країни;
- зниження рівня добробуту населення в сільській місцевості;
- невідповідність між рівнем оплати праці та фактичною вартістю життя в Україні;
- низький рівень оплати праці в Україні кваліфікованих кадрів порівняно з країнами можливого працевлаштування;
- монопольне становище роботодавців, які зацікавлені у збереженні низької оплати праці, тінізації значного сегменту ринку праці в Україні;

Окрім внутрішніх причин, чимале значення мають зовнішні чинники, серед яких найголовніші:

- зростання попиту на низько кваліфіковану працю в будівництві, сільському господарстві, сфері послуг у більшості країн Європи, які не задовольняються власною робочою силою;
- значно вищі рівні оплати праці, ніж в Україні та вигідніші умови працевлаштування;
- наявність різного за обсягом тіньового сектору економіки в тих країнах, які приймають, що робить можливим поширення нелегальних форм трудової міграції (в Росії, Греції, Іспанії, Італії, Португалії, Німеччині, країнах Східної Європи).

Усі ці чинники сприяють тому, що українці масово виїжджають за кордон із метою успішного працевлаштування.

Лідером виїзду на роботу в Італію є Західна Україна: близько 40 % із заробітчаних приїхали із Львівщини, приблизно по 10 % – із Тернопільської, Івано-Франківської, Чернівецької областей.

За даними Міністерства соціальної політики України найбільше українців працює в Іспанії, Італії, Португалії, Польщі, Греції, Туреччині та США [7, 14].

Принципові відмінності спостерігаються у структурі зайнятості трудових мігрантів. Серед нелегальних та легалізованих мігрантів переважна більшість зайнята в будівництві та сільському господарстві (для чоловіків), у сільському господарстві та в домашній прислузі (для жінок). Суттєво

відрізняється структура зайнятості за країнами, які приймають. У більшості країн значною є частка чоловіків, котрі працюють на будівництві (Росія – 73 %, Польща – 65 %, Чехія – 88 %). У Польщі значна частка чоловіків (до 30 %) працює в сільському господарстві. Для жінок відносно більш різноманітними є сфери працевлаштування. Наприклад, в Італії у якості домашньої прислуги працює близько 90 % українських жінок. У Польщі жінки переважно працюють у сільському господарстві до 70 % від загальної кількості українських жінок-заробітчанин, у Чехії – в готельному та ресторанному бізнесі (більше 45 %), в Росії – в торгівлі (до 35 %) [6, 130].

Сьогодні для міграційних процесів в Україні характерна тенденція до інтелектуалізації складу еміграції. Ця тенденція зберігатиметься до подолання економічної кризи, бо за її умов значна частка висококваліфікованих фахівців не отримує належного застосування для своїх знань та кваліфікації на батьківщині. Тому зростає прошарок трудових мігрантів з України, зайнятих на роботах, що потребують високої кваліфікації, – у медицині, науці, сфері високих технологій, фінансовому секторі.

Загалом у структурі трудової міграції громадян України за ступенем легальності можна виділити чотири якісно відмінні рівні:

- Офіційна трудова міграція – переміщення українських громадян, які виїжджаючи за кордон, декларують участь у трудовій діяльності як мету виїзду і є легальними трудовими мігрантами в країнах, які приймають (саме їх і фіксує офіційна статистика).

- Неофіційна легальна міграція – поїздки наших співвітчизників за кордон із декларованою метою туризму, відвідування родичів тощо, з подальшим працевлаштуванням та реєстрацією в країні-реципієнті; учасники таких поїздок не можуть бути відстежені вітчизняною статистикою, але при цьому стають цілком легальними трудовими мігрантами в країнах-реципієнтах.

- Успішна нелегальна міграція – поїздки за кордон, пов'язані з незареєстрованою зайнятістю видами діяльності, дозволеними законодавством відповідних країн.

- Міграція жертв злочинних угруповань – торгівля людьми та інші випадки перебування громадян України в нелюдських умовах або зайнятість протиправною діяльністю за кордоном не з власної волі [5, 14].

Незаконна міграція характеризується тим, що на сучасному етапі її форми переросли із стихійних в організовані, відсутні програми надання допомоги жертвам торгівлі людьми, особливо жінкам і дітям без супроводу дорослих, відсутнє національне законодавство, спрямоване на боротьбу з незаконною міграцією.

Оцінюючи результати трудової міграції, важливо брати до уваги її наслідки та перспективи розвитку. Наслідки трудової міграції неоднозначні для соціальної та економічної сфер країни.

Позитивне те, що зовнішня трудова міграція є одним із способів працевлаштування безробітного населення та дає змогу зменшити соціальну

напругу в суспільстві. Зовнішня трудова міграція сприяє надходженню в Україну значних коштів зароблених за кордоном, обсяг яких дозволяє говорити про формування специфічного виду інвестування економіки країни (за різними оцінками від 1 до 5 млрд. дол. щорічно). Проте масштаби негативних наслідків зовнішньої трудової міграції значно більші.

Насамперед існує загроза втрати значної частини якісної, найбільш економічно активної національної робочої сили, зокрема людського, наукового та інтелектуального потенціалу за умови, коли тимчасова трудова міграція призводить до еміграції та зміни місця постійного проживання.

За даними опитування, наші мігранти мають досить високий освітній рівень. Так, близько 75 % із них мають вищу чи незакінчену вищу освіту, а в Тернопільській області – 86 %. Серед жертв торгівлі людьми таких 50 %. Той факт, що за кордоном респонденти працюють, зазвичай не за фахом, не є чинником, що стримує міграцію. Тобто досить кваліфіковані фахівці з різних сфер, освічені люди, на підготовку яких витрачено значні кошти, переважно державні, не можуть реалізувати себе у власній країні. Наступними чинниками, за якими спостерігається значна диференціація населення за рівнем безробіття, є статево-вікові характеристики. Із загальної чисельності безробітних, зареєстрованих Державною службою зайнятості: 60,3 % становлять жінки і 26,3 % – молодь у віці до 28 років [2, 34].

Як доводять соціологічні дослідження, орієнтація на виїзд за кордон для постійного проживання більше притаманна особам, які мають досвід трудової міграції, ніж тим, хто такого досвіду не має, а з числа заробітчачан – тим мігрантам, котрі частіше й довше перебували за кордоном. Таким чином, трудова міграція виступає чинником, що підвищує ризик еміграції. Тобто, нинішні тимчасові поїздки на заробітки у майбутньому можуть перетворитися у незворотні втрати населення. При чому ця перспектива стає реальнішою зі збільшенням терміну заробітчачанських поїздок, кращою адаптацією мігрантів за кордоном, покращенням внаслідок цього їхніх заробітків та умов проживання.

Беззаперечними є загрози соціального характеру пов'язані із руйнуванням родин, явищем сирітства дітей заробітчачан, деформацією статево-вікової структури в районах масової трудової еміграції, проблем демографічного характеру.

Негативні сторони має трудова міграція і для економіки України. Через зростання грошової маси в певній частині населення відбувається штучне збільшення попиту. До того ж в країні спостерігається розшарування населення за економічними показниками, адже доходи тих, хто отримує грошові перекази з закордону значно більші, ніж у тих, хто працює в Україні.

Лише за підсумками третього кварталу 2011 року, за даними Національного банку, в Україну надійшло понад 5 мільярдів доларів приватних грошових переказів із-за кордону.

Це значна сума, адже становить приблизно половину прямих закордонних інвестицій і шосту частину валютних резервів країни.

Кошти, які надсилають заробітчани, зазвичай не працюють на примноження капіталу в Україні, на розвиток інфраструктури й формування перспективної економіки та виробництва. Більшою мірою вони йдуть на споживання [3, 11].

До того ж гроші, які передають заробітчани уникають оподаткування, немає відрахувань у соціальні чи пенсійні фонди, тому вони загалом не сприяють економічному зростанню держави [7, 11].

Одним із негативних виявів українського заробітчання є проблема «соціального сирітства». Діти заробітчан часто потребують психіатричної допомоги через те, що зростають у так званих транснаціональних, дистантних сім'ях. Якщо врахувати, що величезна кількість наших заробітчан працює нелегально, то контакти з дитиною дуже скорочуються, обмежуючись або листуванням, або візитами раз на кілька років. Фактично чимало дітей заробітчан були і є залишені самі на себе [11, 15].

Найбільшу загрозу становить кримінально індукована зовнішня міграція, торгівля людьми та примусова праця українських громадян.

Предметом уваги держави має стати протидія найбільш негативним виявам виїзної трудової міграції, насамперед торгівлі людьми з метою трудової та сексуальної експлуатації. Великі масштаби цього соціального лиха зумовлені переважно використанням міжнародними злочинними мережами наївності та непоінформованості більшості молодих громадян, насамперед у провінції, щодо намірів тих, хто здійснює регулярні набори «танцюристок» чи «офіціанток» для роботи за кордоном.

Еміграція набрала загрозливих для нашої держави масштабів. Вона вже є питанням національної безпеки. Дієвим засобом проти трудової міграції може бути динамізація економічного розвитку, зростання економічної активності та зайнятості населення, а на цій основі підвищення життєвого рівня. Висуваючи це як мету на майбутнє та як сподівання, можна дійти висновку, що на сьогодні необхідно враховувати міграційну ситуацію під час розроблення економічних і соціальних програм, виходячи з особливостей конкретних регіонів. Варто вести мову про необхідність адресно вирішувати проблеми працевлаштування на рідній землі, дбати про зростання заробітної плати та розвиток соціальної сфери, щоб попереджати можливість обезлюднення найураженіших еміграцією місцевостей.

Україна в напрямку державної міграційної політики в питанні виїзду громадян України за кордон для тимчасового перебування з метою працевлаштування повинна:

- створити умови для мінімізації стихійної зовнішньої трудової міграції громадян України;
- встановити належний контроль за зовнішньою трудовою міграцією, припинити діяльність комерційних посередницьких структур, що незаконно займаються організацією зовнішньої трудової міграції;
- створити соціально-економічні умови для інвестицій в економіку держави коштів трудящих-мігрантів;

- забезпечити піклування та захист громадян України, які тимчасово перебувають за кордоном [4, 37].

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вагрант Р. Внутрішній космос проблем / Роман Вагрант // Народне слово. – 2005. – 10 берез. – С. 3.
2. Варецька О. Соціально-економічне підґрунтя трудової міграції населення України / О. Варецька // Україна: аспекти праці. – 2005. – № 5. – С. 34–39.
3. Васюнець Н. А заробітчани шлють і шлють / Наталія Васюнець // Експрес. – 2012. – 4–12 січ. – С. 11.
4. Довжук Б. Актуальне регіональне дослідження трудової міграції / Б. Довжук // Україна: аспекти праці. – 2005, № 3. – С. 37–39.
5. Любера Р. Наші заробітчани – рекордсмени / Р. Любера // Експрес. – 2011. – 28 квіт.–5 трав. – С. 15.
6. Малиновська О. Україна, Європа, міграція: міграції населення України в умовах розширення ЄС / О. Малиновська. – К., 2004. – 171 с.
7. Мороз М. А що буде, коли повернуться? / Марина Мороз // Експрес. – 2011. – 22–29 груд. – С. 14.
8. Римаренко Ю. Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри / Ю. Римаренко. – К., 1998. – 912 с.
9. Хомич Л. Зовнішня трудова міграція населення України: масштаби, сучасні ознаки та географія / Л. Хомич // Регіональні проблеми України. – Херсон, 2007. – С. 310–316.
10. Шепель В. Збірник нормативних актів України з питань паспортної, реєстраційної та міграційної роботи / В. Шепель. – К., 1995 – С. 17–23.
11. Ясинчук Л. «Не хочу грошей. Хочу маму» / Леся Ясинчук // Експрес. – 2012. – 26 січн.–2 лют. – С. 15.

*В статтє автор исследует проблемы трудовой миграции среди украинского населения, ее влияние на трудоспособных граждан и освещение этой тематики в СМИ. Сегодня вопрос внешней трудовой миграции приобрел масштабный размах, но информация в прессе, как правило, односторонняя, а статистика, предоставляемая официальным правительственным организациями, не соответствует реальному положению. Однако, несмотря на пробелы в информации о трудовой миграции, в прессе отсутствует анализ этой проблемы, поэтому возникает потребность рассмотреть вопрос о том, как пресса в Украине влияет на внешнюю трудовую миграцию и каким образом противостоит этому явлению.*

*Ключевые слова: миграция, энциклопедия, пресса, этика, национальное пространство.*



*The author explores the problems of labor migration among the Ukrainian population and its impact on people of working age and coverage of this topic in the media. Today, the issue of labor migration has become a large-scale measurement, but information presented in the press, usually unilateral, and statistics provided by official government agencies, does not correspond to the real situation. However, despite the gaps that have information on migrant workers, there is no analysis of the problem in the press, so we need to consider how the press in Ukraine affects the external labor migration and how opposed to this phenomenon.*

*Keywords: migration, encyclopedia, newspapers, ethics, national space.*